

АКМАЛ САИДОВ

ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
КОНСТИТУЦИЯСИ:
МУСТАҚИЛ ВА
ДЕМОКРАТИК
ТАРАҚҚИЁТНИНГ
ХУҚУҚИЙ АСОСИ

АКМАЛ САИДОВ

ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
КОНСТИТУЦИЯСИ:
МУСТАҚИЛ ВА
ДЕМОКРАТИК
ТАРАҚҚИЁТНИНГ
ХУҚУҚИЙ АСОСИ

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2012

УДК 342.4(575.1)
ББК 67.400(5)
С-12

БОЗИНА ОЛДАРЛА

ЎЗБЕКСТОН
ПЕДАГАГИКАСИН
КОҲОНДУНИМНОН
МУСАҚАТНИ БА
ДЕМОКРАТИЯ
ТАРАКИНЕТИНН
ХАҚАКИИ АСООН

ISBN 978-9943-01-873-0

21154/1

© «OZBEKISTON» НМИУ, 2012

© А.Х. Сайдов, 2012

© Инсон хукуклари бўйича Ўзбекистон
Республикаси Миллий маркази, 2012

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
Ahborot-resurs markazi

КИРИШ

Бундан 20 йил мұқаддам – 1992 йил 8 декабря мустақил, суверен ва демократик Үзбекистон Республикасини барпо этишнинг мустаҳкам хуқуқий пойевори бўлган мамлакатнинг Асосий Конуни – Конституция қабул килинган эди. Мустақиллик Комуси номини олган бу тарихий ҳужжат мамлакатимизнинг демократик тараққиётини таъминлаш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий принципларини белгилаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов алохидаги таъкидлаганидек: «**Конституциямиз – Асосий Конунимиз қабул қилиниши билан биз Ўзбекистон келажагини, янгитдан барпо этилаётган давлатимизнинг чукур мазмuni, маъно ва моҳиятини, сиёсий, иқтисодий, гуманитар ва маънавий тараққиётнинг, юртимиз қиёфасини, унинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрни ва нуфузини тубдан ўзгартириб юборган мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг пировард мақсадларини аниқравшан белгилаб олганимизни ҳақли равиша юксак баҳолаймиз**»¹.

¹ Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислоҳотларни чукурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчили давом этитиш йўлидир // Халқ сўзи, 2012 йил 8 декабрь.

Хуқуқий давлатчилик сари интилгандан ҳар қандай демократик жамиятда Конституция устувор аҳамият касб этади. Жамиятнинг нафақат сиёсий тизимида, балки иқтисодий инфратузилмасида ҳам тубдан ўзгаришлар юз берадиган ислоҳотлар даврида Конституциянинг аҳамияти янада ошади. Фақат давр талабларига жавоб берадиган Конституциягина йирик ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-хуқуқий ислоҳотларнинг самарадорлиги учун зарур бўлган динамизм ва барқарорлик уйғунлигини таъминлаб бера олади.

XX асрнинг сўнгги ўн йиллиги хуқуқ тарихига жаҳон ҳамжамияти аъзоларининг конституциявий дунёқарашида, давлат тузумида чуқур сифат ўзгаришлари юз берган давр бўлиб кирди. Дунё янги конституциявий даврга қадам қўйди. Бу даврнинг хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

биринчидан, давлатлар ва халқлар ўртасидаги ҳуқуқий жараёнлар интеграцияси ва ҳамкорлигининг кучайиши, ягона сиёсий, иқтисодий ва хуқуқий маконнинг шаклланиши, ягона халқаро нормалар, қоидалар ва стандартларга ўтилиши;

иккинчидан, социалистик лагерь ва тоталитар тузумларнинг барҳам топиши натижасида жаҳон конституциявий харитасида янги мустақил давлатлар конституцияларининг пайдо бўлиши.

Бу янги шаклланган суверен давлатлар ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларини конституциявий қайта қуриш ва ислоҳ қилиш муаммолари соф миллий доирадан чиқиб, ҳақиқатан ҳам умумбашарий тус олганидан далолат беради.

Ўзбекистон сабиқ Иттифоқда биринчилардан бўлиб ҳақиқий суверенитетга эришиш мақсадини эълон қилганлиги, президентлик бошқарув шаклини жорий этганлиги, давлат рамзлари бўйича комиссия тузганлиги, мустақиллик тўғрисидаги декларацияни қабул қилганлиги, Конституциявий комиссия тузганлиги ва ўз Конституциясини ишлаб чиққанлиги билан фаҳрланишимиз мумкин.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришгач, янги суверен давлат мақомини конституциявий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйиш, ўзининг сиёсий ва ҳукуқий ривожланиш йўлини белгилаб олиш, янги жамият қуриш, янгиланиш ва тараққиётнинг ўз конституциявий моделини ишлаб чиқиш зарурати туғилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти давлатимиз ўзининг ривожланиш йўлини конституциявий асосда белгилаб олиши зарурлигини бир неча бор таъкидлаб: «**Давлатимизнинг келажаги, халқимизнинг тақдири кўп жиҳатдан Конституциямиз қандай бўлишига боғлик**»¹, – деган эди.

Ўзбекистон ўзининг ҳақиқий мустақиллиги ва миллий давлатчилигига тинч, парламент йўли билан эришди. Бу ўзбек халқининг кўп асрлик тарихидаги буюк воқеадир.

Давлат мустақиллиги Ўзбекистон учун иқтисодий, ижтимоий, ҳукуқий тараққиёт, маданий ва маънавий янгиланиш истиқболларини очиб берди. Истиқлолга эришган ҳар бир давлат ўзининг сиёсий ва ҳукуқий ривожланиш йўлини белгилаб олишга, янги жамият қуришга, янгиланиш ва

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. Т. 1. – Т.: «Ўзбекистон», 1996. Б.124.

тараққиётнинг ўз конституциявий моделини ишлаб чиқишига ҳаракат қиласди.

Конституциянинг асосини Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган тараққиёт «ўзбек модели»нинг беш тамойили ташкил этади:

биринчидан: иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги;

иккинчидан: давлатнинг бош ислоҳотчилик роли;

учинчидан: қонун устуворлиги;

тўртинчидан: кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш;

бешинчидан: ислоҳотларни босқичма-босқич амалга ошириш.

Мустақиллик йилларида амалга оширилган ижтимоий-иктисодий ва сиёсий-хукуқий ислоҳотлар таҳлили Ўзбекистон танлаган тараққиётнинг конституциявий модели мамлакат ривожланишида ягона тўғри модель эканлигидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг конституциявий хукуқи – бу Конституция ва қонунларда ўз ифодасини топган конституциявий ғоялар ва концепциялар, конституциявий принциплар, ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи соҳада амал этадиган декларациялар, шартномалар туридаги хукуқий ҳужжатлар, ўзини ўзи бошқариш тузилмаларининг ҳужжатларидир. Конституциявий хукуқнинг мазмуни ва манбаларига бундай ёндашиш хукуқ ва қонунни аниқроқ фарқлаш, шунингдек, хукуқнинг мазкур етакчи тармоғини таркиблаштириш имконини беради.

Ўзбекистондаги конституцияшунослик тўрт унсурдан иборат бўлган ўзига хос ҳукукий янгилиkdir. Булар:

биринчидан, ҳукукий ғоялар ва концепциялар;

иккинчидан, конституциявий нормалар ва институтлар;

учинчидан, конституциявий тартиб (конституциявий амалиёт сифатида);

тўртингидан, конституциявий онг (ҳукукий онг сифатида).

**Ислом Каримов –
Ўзбекистон Конституциясининг
ташаббускори, яратувчиси ва кафили**

Глобаллашув жараёнларида ҳар бир давлат ўз тараққиёт моделини изламоқда. Шу билан бирга, **барча давлатлар учун мос келадиган ягона, универсал конституциявий модель бўлиши мумкин эмаслигини таъкидлаш лозим.**

Турли мамлакатларнинг конституциявий ривожланиши турлича кечмоқда. Кўпгина Ғарб давлатлари учун инқилобий ислоҳотлар хос бўлиб, конституциялар инқилоблар, яъни жиддий сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар натижасида қабул қилинади (мисол учун, XVIII асрдаги француз инқилоблари). Ислоҳотларнинг бошқа йўли тадрижий хусусиятга эга бўлиб, бир конституциявий тузумдан иккинчисига ўтиш аста-секинлик билан, «шок терапияси»сиз, ҳар бир давлатнинг тарихий,

миллий ҳамда ҳуқуқий анъаналарини инобатга олган ҳолда амалга оширилади.

Бизга янги мустақил давлатимизнинг хусусияти, ички ва ташқи сиёсатининг асосий принциплари, умуминсоний қадриятлар, инсон ҳукуқлари, давлат мустақиллиги принциплариiga, демократия ва ижтимоий адолат идеаллариiga содиклик акс этган Конституция керак эди.

Янги Конституцияни ишлаб чиқиш зарурлиги ҳақидаги ғоя 1990 йил март ойида бўлиб ўтган ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Олий Кенгашининг биринчи сессиясидаёқ илгари сурилган эди.

Ўзбекистон Олий Кенгашининг 1990 йил 20 июнда эълон қилинган Суворенитет тўғрисидаги декларациясида¹ ушбу ҳужжат республиканинг янги Конституциясини ишлаб чиқишига асос бўлиши таъкидланган эди. Ўша куниёқ Олий Кенгаш Ўзбекистон Президенти бошлигига Конституциявий комиссияни тузган эди.

1991 йил 31 августда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги эълон қилинди ва «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги конституциявий қонун қабул қилинди. Унда белгилangan қоидалар амалиётда синовдан ўтди, сўнгра Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг лойиҳасига киритилди. Ушбу қоидалар Ислом Каримов ифодалаб берган ғоя ва принципларни мустаҳкамлади. Конституция лойиҳаси ўзи-

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги тўғрисида: ҳужжатлар. – Т.: «Ўзбекистон», 1991. Б. 16.

нинг қисмлари билан ҳам, бутунлигича ҳам Ўзбекистон Президентининг улкан яратувчилик ва ислоҳотчилик фаолияти натижаси эканлигини кўрсатиб турарди.

Тақдир Ислом Каримов зиммасига жамиятни янгилаш, ўтиш даврининг мураккаб шароитида давлатимизни ижтимоий-иктисодий, сиёсий-хукуқий ва маънавий-маърифий жиҳатдан ривожлантириш муаммоларини ҳал қилишдек тарихий вазифаларни юклади. Ушбу вазифаларни амалга оширишда Президентимиз буюк давлат ва жамоат арбоби, истеъдодли сиёсий етакчи сифатида намоён бўлди. Унинг томонидан икки ўзаро боғлиқ муаммо, яъни:

биринчидан, Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилиш ва қарор топтириш;

иккинчидан, суверен давлат Конституциясини ишлаб чиқиш, муҳокама этиш ва қабул қилиш муаммолари муваффақиятли ҳал этилди.

Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституциясининг тайёрланиши ва қабул қилинишининг куйидаги хусусиятларини таъкидлаш жоиз:

биринчи хусусияти: Конституциянинг ғоялари ва нормалари ўзбек халқининг чукур тарихий негизларига асосланади, у буюк аждодларимизнинг кўп асрлик тажрибаси ва маънавий қадриятлари, бой тарихий хукуқий меросига таянади;

иккинчи хусусияти: Конституция ижобий ва илғор жаҳон конституциявий тажрибасини ҳисобга олган;

учинчи хусусияти: бошқа демократик конституциялар каби халқаро стандартларга асосланган

инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш механизмига асосланган.

Давлат мустақиллигига эришилиши ва бунинг Конституцияда қонун йўли билан мустаҳкамланиши – оламшумул воқеа, Президент Ислом Каримовнинг давлатчилик ва ҳуқуқ соҳасидаги фаолиятининг энг катта ютуғидир. Юртбошимизнинг ҳар томонлама ҳисоб-китоб қилинган, мантиқий, изчил, мукаммал стратегияси тараққийпарвар ўзгаришлар қилишга қаратилган¹.

Конституция лойиҳасини тайёрлаш билан боғлиқ барча ишлар Ислом Каримовнинг бевосита раҳбарлигига амалга оширилди. Президент Конституциявий комиссия иш бошлиши билан мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларини муносиб равишда акс эттирадиган, халқаро стандартларга тўлиқ жавоб берадиган, жаҳон тажрибасини, демократия ва энг ривожланган мамлакатлар конституциявий қонунчилиги эришган ютуқларни инобатга оладиган Асосий Қонун лойиҳасини тайёрлашга раҳбарлик қилди. Лойиҳани тайёрлаш жараёнида Осиё ва Европа, Африка ва Америка мамлакатларининг конституциялари ўрганиб чиқилди, у Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва инсон ҳуқуқларига оид бошқа халқаро ҳужжатларни инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилди².

Конституциявий комиссиянинг аъзоси академик Ш.З. Ўразаев қуйидагиларни қайд қилган: «Прези-

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шархлар. – Т.: «Адолат», 1997. Б. 11–12.

² Сайдов А.Х. Мировой конституционный опыт и концептуальные ориентиры Конституции Республики Узбекистан. – Т.: «Знание», 1992.

дентимиз шундай ҳам жуда тақчил вақтидан фурсат ажратиб, Конституция лойиҳасини тайёрлаш бўйича тузилган ишчи гурухнинг аъзоларини қабул қилас, лойиҳани қайта-қайта ўқиб чиқар, унинг матнини чуқур мушоҳада қилас ва унга тузатишлар киритарди. Бу кишининг ғоят ажойиб таҳлил қобилияти, келажакни олдиндан кўра олиши, ноzik ҳис этиш истеъоди бизни ниҳоятда ҳайратга соларди. У меҳнатга доимо тайёр, ҳамиша изла-нишда, ишнинг моҳиятини тушунишга ва у бўйича энг мақбул қарор чиқаришга интиларди. Конститу-циявий комиссиянинг раиси лойиҳанинг ҳар бир тафсилотига эътибор берар, унга ўз қўли билан тузатишлар ва аниқликлар киритарди, ишга астойдил ёндашиш, ишбилармонлик ва билимдонлик намунасини кўрсатар эди. Президент – ўзига нисбатан жуда талабчан шахс. Кўпинча, назаримизда унинг бу талабчанлиги ўзига нисбатан шафқатсизликка яқинлашиб кетарди. У ярим тунгача ишлар ва ишнинг жуда катта қисмини ўз зиммасига оларди. Кунлар кетидан кунлар, шанба ва якшанба дам олиш кунлари ҳам шу тариқа ўтарди»¹.

Юртбошимиз киритган аниқликлар, тузатишлар ва қўшимчаларнинг ҳаммаси жуда муҳим эди. Улар давлат раҳбари ижодий тафаккурининг маҳсули бўлиб, унинг сиёсий донолигидан, ҳуқук соҳасини чуқур билишидан яққол далолат берарди.

Президент Конституция лойиҳасини аёллар ва эркакларнинг teng ҳуқуқлилиги, давлатнинг мада-

¹ Уразаев Ш.З. Как готовился проект Конституции Республики Узбекистан // Народное слово, 1992 год 26 декабря.

ний ёдгорликларни, оналик ва болаликни мухофаза қилиши ҳақидаги моддалар билан тўлдиришни таклиф қилди¹.

Президент асосий эътиборини Конституциянинг инсон ва фуқаролар эркинликлари ва бурчларини қонуний мустаҳкамловчи моддаларига қаратди.

Президент Конституция лойиҳасини биринчи марта эълон қилгунча тўрт марта, кейинги эълон килингувича эса яна икки марта таҳрир қилди. Фуқароларнинг аниқ таклифлари ва мулоҳазаларини ўрганиб чиқиб, Олий Кенгаш сессиясидан аввал лойиҳани қўлида қалам билан яна бир бор кўриб чиқди².

Шундай қилиб, Конституция лойиҳаси давлатимиз раҳбари етти марта текшириб чиқсанларидан кейингина республикамиз Олий Кенгашининг сессиясига сўнгги муҳокама учун тақдим этилди.

Конституциявий комиссия раисининг қаттиқ туриб ҳимоя қилган нуқтаи назари қўп ойлик изланишларнинг давлат ва сиёsat соҳасида тўпланган тажриба билан тасдиқланган натижаси бўлди. Ислом Каримовнинг Конституцияда ўз аксини топган ғоялари унинг 1992 йил ёзида чоп этилган «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида ифодалаб берилди. Муаллиф шундай деб ёзган эди: «Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси янги

¹ Уразаев Ш.З. Конституция независимого Узбекистана. – Т.: «Адолат», 1993. С. 17

² Ўша жойда. Б. 23.

жамиятнинг ишончли ҳуқуқий кафолатларини шакллантиради ва мустаҳкамлайди. Бу Асосий Қонун томонидан ва чукур ўйланган умумхалқ муҳокамасидан кейин демократик йўл билан қабул қилинади. Умумий ғоясиз бизнинг кўп миллатли мамлакатимизда мустаҳкам маънавий маконни яратиш мумкин эмас. Конституция бизга инсон ҳуқуқлари, озодлик, барқарорлик ва тараққиёт мажмуини ифодалайдиган демократик, ҳуқуқий ва адолатли давлатни қандай қилиб қуриш йўлларини очиб беради»¹. Ушбу асар Конституция лойиҳасини тайёрлашга асос бўлди.

Буларнинг ҳаммаси юртбошимиз Конституция лойиҳасига ўзининг меҳнати билан қандай ҳисса қўшганлиги ҳакида хulosा чиқариш имконини беради. Айнан унинг ҳаракатлари билан кўпгина моддалар янада сайқал топди, ифодаланган қоидалар эса аниқ, равshan ва тушунарли бўлди.

Ўзбекистон Конституциясини тайёрлашда Президентнинг катта хизматлари ҳакида Н. Мишин шундай ёзади: «Ислом Каримов Асосий Қонунда инсон ҳуқуқлари ва давлат мустақиллиги ғояларига содиқлик, ҳозирги ва келажак авлодлар олдида чукур масъулиятни ҳис этиш, ўзбек давлатчилигининг тарихий тажрибаларига таяниш, демократия ва қонунийликка ҳурмат, халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормаларини тан олиш, Ўзбекистоннинг муносиб ҳаётини таъминлаш, инсонпарвар ҳуқуқий давлат яратиш ва ниҳоят,

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. – Т.: «Ўзбекистон», 1996. Б. 85.

мустаҳкам фуқаровий тинчлик ҳамда миллий келишувни таъминлаш каби эзгу ниятларни мужас-самлаштиришга ҳаракат қилди»¹.

«Дарҳақиқат, – деб ёзади Ўрта Осиё бўйича таникли мутахассис профессор Л. Левитин, – Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Конституциясида ҳозирги замон жамиятларига уларнинг сиёсий-хукукий ташкил этилиши нуқтаи назаридан зарур бўлган деярли барча нарса мавжуд. Шахснинг мустақиллиги, ҳокимият ваколатларининг тақсимланиши, мулкдорлик шаклларининг хилма-хиллиги, мафкуравий ранг-баранглик, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий плюрализм, бошқариладиганларнинг розилигига асосланган хукумат сингари ва кўплаб бошқа демократик қадриятлар конституциявий тузумнинг принциплари сифатида тасдиқланади. Узоқ йиллар давомида тоталитар-мустабид тартиботнинг хом хаёл-демократик ниқоби бўлиб келган турли кўринишдаги «шўрочиликлар» барҳам топтирилган».²

Америкалик профессор Доналд С. Карлайлнинг «Ўзбекистон ва Ўрта Осиё. Ўтмиш ва ҳозирги куни келажакда» деб номланган асарида «Каримовнинг Конституцияси» деб номланган бўлим мавжуд.

¹ Мишин Н. Взгляд из Москвы. Ислам Каримов – первый Президент Республики Узбекистан. Штрихи к портрету // Ислам Каримов. Стабильность и реформы. Статьи и выступления. – М.: «Палея», 1996. С. 19–20.

² Каранг: Ислом Каримов – янги Ўзбекистон Президенти. – Т.: «Ўзбекистон», 1996. Б. 89–90.

Дарҳақиқат, Президент И.А. Каримов мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституциясининг ташаббускори, рағбатлантирувчиси ва асосий муаллифидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг умумхалқ муҳокамаси ва қабул қилиниши

1992 йил 8 сентябрда Конституциявий комиссия бажарилган ишни асосан маъқуллади ва Конституция лойиҳасини умумхалқ муҳокамаси учун эълон қилишга қарор қилди. Ушбу йиғилишда лойиҳани охирига етказиш ва таҳрир қилиш учун ишчи гурӯҳ тузилди¹. 1992 йил 26 сентябрда Конституция лойиҳаси матбуотда эълон қилинди.

Асосий Конун лойиҳасининг умумхалқ муҳокамаси жуда кенг тус олди. У 1992 йил сентябрь ойи охиридан декабрь ойи бошлари-гача фуқароларнинг сиёсий фаоллиги, ижодий кўтаринкилиги руҳида ҳамда Ўзбекистонда демократия ривожининг самарали ва амалий мактаби бўлди. Муҳокамада мамлакатимиз катта ёшдаги аҳолисининг деярли ҳаммаси иштирок этди. Матбуотда, радиоэшиттириш ва телекўрсатувларда қизғин баҳс-мунозаралар бўлди, кўплаб учрашувлар ўtkазилди, Конституция лойиҳасига доир масалалар бўйича суҳбатлар, анжуманлар ташкил қилинди.

¹ Халқ сўзи, 1992 йил 10 сентябрь.

Лойиҳа эълон қилингач, Конституциявий комиссияга фикр-мулоҳазалар билдирилган 600 тага яқин хат келиб тушди. Республика матбуотининг ўзида Конституция лойиҳасига бағишланган юздан ортиқ материаллар эълон қилинди. **Келиб тушган таклифларнинг сони 5 мингдан ошиб кетди.** Конституция лойиҳаси ўтказилган муҳокамани инобатга олган ҳолда анча тузатилди, қайта ишланди ва 1992 йил 21 ноябрда муҳокамани давом эттириш учун газеталарда қайта чоп этилди.

Шундай қилиб, ҳуқуқий прецедент – икки босқичли умумхалқ муҳокамаси юз берди. Ушбу ҳолат муҳокама иштирокчиларини фаоллаштириш учун қудратли рағбат вазифасини бажарди. Бунинг натижасида умумхалқ фикр алмашуви янгича тус олди. Мазкур акциянинг маъноси шундан иборат эдики, фуқаролар Конституциянинг қайта ишланган вариантида Конституция лойиҳасини муҳокама қилишдаги ўз иштирокларининг натижасини кўра олдилар. Янги вариантда умумхалқ муҳокамасининг дастлабки босқичида келиб тушган кўплаб фикр-мулоҳазалар ва таклифлар ўз ифодасини топди. **Фуқаролар Конституциявий комиссия томонидан уларнинг овози эшитилганлигига, таклифлари тегишли равиша кўриб чиқилиб, инобатга олинганлигига ишонч ҳосил қилдилар.**

Конституция лойиҳаси Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Кенгаши каби нуфузли халқаро ташкилотлар ва АҚШ, Буюк Британия, Франция каби демократик

давлатлар мутахассисларининг синчков экспертизасидан ўтди¹.

Конституциявий комиссия хорижий конституциявий тажрибага мурожаат қилиб, Асосий Конуннинг ролини яхлит тушунишдан келиб чиқди. **Жаҳон конституциявий тажрибаси Ўзбекистон Конституциясида қўйидагилар орқали хисобга олинди:**

биринчидан, республика бошқарув шакли орқали – бевосита халқ бошқарувининг шаклларидан бири сифатида;

иккинчидан, конституциявий тартибга солишнинг классик принциплари – ҳокимият ваколатларининг бўлиниши, инсон ҳукуқлари ва халқаро ҳукуқ нормаларига содиқлик, Конституциянинг баркарорлиги орқали;

учинчидан, Конституция матнини муқаддима ва бўлимлар, боблар ва моддалар бўйича тақсимлаш ҳамда уларни мантиқий жойлаштириш;

тўртинчидан, мазмунининг қисқалиги – реал давлат ва ижтимоий ҳаётни чеклаб қўядиган ортиқча қоидаларга йўл қўймаслик мақсадида, Конституцияда келажакда қабул қилинадиган қонунларга оид ҳаволалар йўқлиги ҳам шу мақсад билан боғлиқ;

бешинчидан, мафкуралаштиришдан воз кешиш, яъни бир мафкура ҳукмронлигидан воз кешиш; фикр, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги;

олтинчидан, конституциявий кафолатлар – Конституция устуворлиги, Конституциявий суд ту-

¹ Қаранг: масалан: Проект Конституции Узбекистана глазами французского юриста // Народное слово, 28 ноября 1992 года. *21154/1*

зилиши, Асосий Конунга ўзгартиш киритишнинг алоҳида тартиби.

Аввалги «иттифок» конституцияларидан фарқли равища мустақил Ўзбекистон Республикасининг Асосий Конунида Европа марказ кучларига хос конституциявий тартибга солишнинг тазиёки йўқ. Лекин Farb мамлакатларининг демократик конституцияларига хос бўлган фуқаролик жамияти, ҳокимият ваколатларининг бўлинниши, мувозанат ва ўзаро чеклаб туриш тизимиға оид нормалар инобатга олинган. Бу ерда ислом дини маънавий анъаналарининг таъсири сезилади, давлат катта оила каби тушунилиши ва раҳбар ушбу оиланинг ҳар бир аъзосининг тинчлиги, қадри ва фаровонлиги учун масъуллиги яққол кўзга ташланади.

Конституция лойиҳасининг умумхалқ муҳокамаси Ўзбекистон халқининг хоҳиш-иродасини аниқлаш ҳамда жуда бой материал тўплаш имконини берди. Ушбу материал чуқур ва ҳар томонлама ўрганиб чиқилди, умумлаштирилди ва халқнинг умумий иродаси шаклида ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессияси муҳокамасига киритилди.

Ислом Каримов сессияда Конституцияни «халқчил қомус»¹ деб атаб, унинг лойиҳаси устидаги тахминан икки йил давомида ишлангани, икки ярим ой мобайнида умумхалқ муҳокамасидан ўтганлиги ва шу вақт мобайнида у халқнинг фикр

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий мустақиллик, иқтисод, сиёсат ва мафкура. – Т.: «Ўзбекистон», 1996. Б. 128.

хазинаси дурдоналари билан бойитилганлигини, сайқал топганлигини таъкидлади.

Республика Олий Кенгашининг сессиясида муҳокама қилиш учун киритилган Конституция лойиҳасига 80 га яқин ўзгартишлар, қўшимчалар таклиф этилди ва аниқликлар киритилди. Уларнинг айримлари муҳим аҳамиятга эга эди. Парламент сессиясининг иши давомида депутатлар ҳам бир қатор ўзгартишлар киритдилар¹.

Давлатимиз раҳбари Конституция лойиҳасининг умумхалқ муҳокамасида иштирок этган барча фуқароларга самимий миннатдорчилик билдириди.

Конституцияни ишлаб чиқиш, муҳокама қилиш ва қабул қилиш жараёни И.А. Каримовнинг «Конституция давлатни давлат, миллатни миллат сифатида дунёга танитадиган Қомуснома» бўлганлиги, у «халқимизнинг иродасини, рухиятини, ижтимоий онги ва маданиятини» акс эттириши, унинг «халқимиз тафаккури ва ижодининг маҳсули» эканлиги ҳақидаги хуносасининг тўғрилиги ва асосланганлигини тасдиқлайди².

Хорижий мамлакатлар конституциявий ҳуқуки бўйича россиялик мутахассис А.В. Якушев шуни таъкидлайдики, «Ўзбекистоннинг Конституцияси собиқ иттифоқдош давлатларнинг конституциялари орасида биринчи эди (бошқа барча МДҲ дав-

¹ Ўзбекистон Конституциясига шархлар. – Т.: «Адолат», 1997. Б. 25.

² Каримов И.А. Максадимиз эркин ва фаровон Ватан. – Т.: «Ўзбекистон», 1996.

латлари ва Болтиқбўйи давлатларида конституциялар кейинроқ, яъни 1992–1996 йилларда қабул қилинган эди).

Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституцияси ўзбек жамияти ва давлатининг барча энг муҳим соҳаларини тартибга солади, қисқалиги ва аниқ ифодаланганлиги, шунингдек, ўзига хос тузилиши билан ажралиб туради»¹.

Ўзбекистонда конституциявий қурилишнинг асосини Ўзбекистон Республикаси Президенти ўз асарлари, чиқишларида ифодалаб берган беш асосий принцип ташкил қиласиди. Бу асос бўлувчи ғоялар ва қоидалар Ўзбекистон тараққиёти ва миллий истиклол мафкурасининг тамал тошидир.

Суверен Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси: тузилиши ва умумий тавсифи

1992 йилги Конституция мустақил Ўзбекистоннинг расмий «ташриф» қоғозига айланди. У дунё сиёсий харитасида янги демократик давлат – Ўзбекистон Республикасининг мавжудлигини акс эттиromoқда. Чунки, Ўзбекистон Республикасининг Президенти айтганидек: «Хеч бир давлат ўзининг Асосий Конунида давлат ва жамият қурилишининг тамойилларини, фуқароларнинг ҳукуқ ва эркинликларини, жамият тараққиётининг иқтисодий асослари ва

¹ Якушев А.В. Конституционное право зарубежных стран. – М.: «ПРИОР», 1999. С. 310–311.

стратегик йўналишларини мустаҳкамламасдан туриб, хукукий суверен давлат бўла олмайди»¹.

Ўзбекистон Конституцияси халқимизнинг эркинлик сари узоқ йўлдаги изланишининг натижасидир. Конституциявий бинони қуришда ўзбек конун чиқарувчиси уч минг йиллик миллий давлатчилик тажрибасига таянган. Бугунги Ўзбекистон қадимги Хоразм ва Суғдиёна, Корахонийлар, Хоразмшоҳлар, Амир Темур ва Темурийлар, ўзбек хонликлари, халқимизнинг тарихий анъаналари ва унинг мустақил давлат ҳақидаги кўп асрлик орзусини мужассам этган. Айниқса, Амир Темурнинг миллий давлатчилик қонуний асосларига доир «Темур тузуклари» асарининг аҳамиятини таъкидлаш зарур. Щу боисдан Асосий Қонунимиз муқаддимасида Ўзбекистон халқи ўз Конституциясини қабул қилишда ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий-хукукий тажрибасига таяниши, ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулиятни англаши, демократия ҳамда ижтимоий адолатга садоқатини намоён қилиши қайд қилинган.

Манфаатларимиз ва интилишларимиздан келиб чиқсан холда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида Шарқ ва Ғарб, Жануб ва Шимолнинг турли мамлакатлари тўплаган илфор конституциявий тажрибаси ҳисобга олинган.

Конституция Ўзбекистон халқларининг иродаси, руҳи, ижтимоий онги ҳамда маданиятини акс эттиради. Энг аввало, унинг умуминсо-

¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. – Т.: «Ўзбекистон», 1997. Б. 103.

ний қадриятлар, халқаро хукуқ устуворликлариға содиқлигини таъкидлаш жоиз. Үнда бир сиёсий мафкура чекланганлиги, гурухлар қарама-қаршилиги, партияларнинг ҳукмронлиги мавжуд эмас. Давлатнинг фуқаролар устидан зулм таъсири йўқ. Конституция Инсон хуқуқлари умумжарон декларациясидаги барча асосий қоидаларни мужассамлаширган: ҳаёт, шахс ва инсон эркинлиги дахлсиздир.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Конституцияси ўзининг кўп асрлик юридик тарихи ва жаҳон конституциявий тажрибасини ўзида мужассамлаштирган. Агар Янги Конституция жаҳон конституциявий ривожланиши билан боғлаб кўриб чиқиладиган бўлса, уни XX асрнинг охирги ўн йиллигига дунёда қабул қилинган «учинчи авлод конституциялари» сирасига киритиш мумкин.

Конституцияда мустаҳкамланган қоидаларни демократиянинг аниқ «тарози»сида ўлчаб, тўла ишонч билан айтиш мумкинки, у жаҳондаги энг демократик конституциялардан биридир. **«Бизнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси энг демократик, халқаро миқёсда эътироф этилган меъёр ва талабларга жавоб беради, дейиш учун тўла асосларимиз бор»¹.**

Ўзбекистоннинг амалдаги Конституцияси муқаддима, 26 бобга ажратилган 5 бўлимда бирлаштирилган 128 моддадан ҳамда олтинчи бўлимни ташкил қилувчи якуний қоидалардан иборат. Асосий Қонун Муқаддимадан бошланиб,

¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Т.: «Ўзбекистон», 1996. Б. 107.

унинг моҳияти куйидагича: Конституцияни халқ қабул қиласи, халқ мамлакатнинг тўла ҳуқуқли эгаси бўлиб, унда ўз иродасини ифода этади. **Биринчи бўлим** – конституциявий тузум асосий принципларининг мажмуаси, **иккинчи бўлим эса** – инсон ҳуқуqlари бўйича ўзбекча биллдир. Бошқача айтганда, шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларнинг яхлит ва кенг қамровли тизими мустаҳкамланган. Табиийки, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги бўлим давлат органлари тизимига бағишлиланган бўлимдан аввал келади. Давлат ҳуқуқларни тақдим этмайди, фуқаронинг ўзи унга эркинлик билан берилган ажralmas табиий ҳуқуқлардан онгли ва маъсулиятли равишда фойдаланади.

Конституциянинг учинчи бўлими ўзига хос ҳисобланади, бошқа мамлакатларнинг биронтасида бундай ҳолат учрамаслиги эҳтимоли бор. Бу бўлимнинг асосий мақсади – фуқаролик жамиятининг анъаналарини тиклаш, жамоат бирлашмалири, сиёсий партиялар ва оммавий ахборот воситалари мақомини ҳуқуқий тарзда расмийлаштириш, уларнинг реал ва барқарор ривожланишини таъминлашдан иборат.

Тўртинчи бўлим – давлат ва маъмурий ҳудудий бошқарувга бағишлиланган. Қорақалпоғистон Республикаси ҳақида алоҳида боб кўзда тутилган.

Бешинчи бўлимда ҳокимият ваколатлари бўлиниши тамойили асосида давлат ҳокимияти органларининг янги тизими мустаҳкамлаб қўйилган, олий ва маҳаллий органларнинг тузилиши очиб берилган.

Олтинчи бўлим – Конституцияга ўзгартериш киритиш тартибини белгилаган.

Конституциянинг тузилиши:

биринчидан, фуқаролараро тинчлик, яъни миллий ва ижтимоий бирликка;

иккинчидан, шахс эркинлиги ва танлаш эркинлигига;

учинчидан, мафкуравий ҳурфиксалик ва сиёсий барқарорликка;

тўртинчидан, барқарор иқтисодий ўсиш ва фаровонликка;

бешинчидан, давлат томонидан халқ ва жаҳон ҳамжамияти олдидағи ўз мажбуриятларини бажарилишига эришишга қаратилганлигини кўрсатади.

Демократия ва инсон ҳуқуқларининг конституциявий асоси умуминсоний ва миллий қадриятлар бирлигини ифода этади. Ўзбекистон маданиятимизнинг бой салоҳиятига мувофиқ инсон ҳуқуқлари бўйича умумжаҳон халқаро стандартларга интилишга ҳаракат қиласади.

Ўзбекистон аста-секин, босқичма-босқич инсон ҳуқуқларини ижтимоий тараққиёт ва барқарор ривожланишининг асоси сифатида тикламоқда. Халқаро ҳуқуқ конституциявий қурилишнинг муҳим манбаси сифатида белгиланган. Бу дегани, Ўзбекистоннинг халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормаларига, инсон ҳуқуқларини мустаҳкамлаш, демократия идеаллари, фуқаролик жамиятини, миллатлараро тинчликни таъминлашга содикликни билдиради.

Мамлакатимиз халқи евроамериқалик маданиятида учрамайдиган ўз ҳуқуқларини жа-

моавий ҳимоя қилиш механизмига эга. Бу – маҳалладир. Зарур бўлганда у нафақат моддий ёрдам кўрсатади ёки миллий-маданий, майший урф-одатларни қўллаб-қувватлашга ёрдам беради. Маҳалла халқ орасида обрўга эга оқсоқоллар орқали оила, аёллар, қариялар ва болалар ҳуқуқлари бузилмаслигини кузатиб боради. Маҳалла ҳуқуқнинг алоҳида субъектига айланмоқда, иттифоқ даврида бундай ҳолат бутунлай учрамаган. Бу одамларга низолар келиб чиқканда ёрдам сўраб мурожаат қилиш имконини беради. Кўп маҳаллалар кўп миллатли бўлиб, бу миллатлараро тинчликка ва майший миллий чекланганликнинг олдини олишга ёрдам беради.

Ўзбекистон Конституцияси давлат, жамоат, маънавий-маданий эҳтиёжлар ҳамда барқарор конституциявий ривожланишнинг ижодий бирлигидир.

Ўзбекистон Конституцияси қўйидаги қадриятлар: шахс – жамият – давлат устуворлигини белгилаб беради. **Шахс** – эркин, онгли, мустақил – фуқаролик жамиятининг таркибий қисмидир. **Фуқаролик жамияти** – ўзини ўзи ташкил этган халқ – ҳар қандай ҳокимиятнинг ҳақиқий эгаси ва манбасидир. **Давлат** – суверен демократик, дунёвий, ҳуқуқий – шахс ва жамият манфаатларининг ҳимоячисидир. Бу маънода Конституция фуқаро, жамият ва давлат ҳокимияти ўртасидаги ўзига хос шартнома ҳисобланади.

Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари инсоният цивилизациясининг умумий ютуғидир. Хавфсизлик ва демократия, барқарор ривожланиш ва инсон

хуқуқлари каби глобал ҳодисаларни тушуниши мизда асосий конституциявий принциплар – миллий давлат манфаатларига, халқимиз одатларига мослигини, унинг суверенитетини чуқур хурмат қилиш асос бўлиб хизмат қилади.

Демократия ва инсон ҳуқуқлари жамиятимизда нафақат қонунларда, халқнинг онгидага, маънавий тажрибасида ҳам мустаҳкамланган. Ўзбекистонда шарқона маданиятга хос бўлган оилани ҳар томонлама қўллаб-кувватлаш доимо энг инсонпарвар қадриятлардан ҳисобланган ва ҳисобланади. Инсон ҳуқуқларини тўла ҳимоя қилиш ва шахсни хурмат қилиш миллий маданиятимизни ва суверен давлатчилигимизни мустаҳкамлайди.

Айнан шу изчил демократик хусусияти, ҳуқуқий давлат, қонун устуворлиги, демократия ва инсон ҳуқуқлари принципларига содиқлиги боис Ўзбекистон Конституцияси янги давлат тузумига ўтиш даврида конституциявий майдон чегарасида тизимли ва изчил ислоҳотларнинг амалга оширилишини таъминлаб берадиган асосий юридик хужжат ҳисобланади.

Конституция тараққиёти – «ўзбек модели»нинг юридик асоси

Мустақилликнинг илк кунлариданоқ Ўзбекистонда жамиятнинг барча соҳаларини демократлаштириш, одамларнинг сиёсий ва миллий онгини шакллантириш, демократик қадриятларни маънавий тиклаш жараёни босқичма-босқич ва жўшқин ривожланмоқда. Демократик ҳуқуқий

давлат қуриш ва очик фуқаролик жамиятини шакллантириш тизимли ва босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Конституция нормаларининг қабул қилинган вақтдан бошлаб амал қилиши у сиёсий тизим, давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари ривожланишининг юридик мезонларини белгилаб берганлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасининг конституциявий ривожланишида икки алоҳида босқични кўрсатиш мумкин. Уларнинг ҳар бири мамлакат тарихида ўзига хос ўринга эга.

Биринчи босқич – 1991–2000 йиллар: бирламчи конституциявий ислоҳотлар ва миллий ҳуқуқий давлатчилик ҳамда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг асосларини шакллантириш босқичи. Бу босқичда Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг конституциявий асослари белгилаб олинди, инсон ҳуқуқларини таъминлаш, уларга риоя этиш ва ҳимоя қилиш давлат сиёсати шаклланди. Айнан шу йилларда Ўзбекистон БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича олтита асосий хужжатига қўшилди.

Конституциявий ривожланишнинг биринчи босқичи хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

биринчидан, барқарор конституциявий тартиб ўрнатилди. Барча давлат органлари Конституция доирасида шаклланган ва амал қилмоқда. Парламент ва Президент сайловлари ҳамда маҳаллий сайловлар буни яққол кўрсатди. Демократик эркин

сайловлар орқали мамлакатнинг сайлов корпуси томонидан давлат ҳокимияти бу даражада легитимация қилиниши Ўзбекистон тарихида ҳали бўлмаган;

иккинчидан, иқтисодий соҳада мулкчиликнинг барча шакллари, жумладан, хусусий мулкнинг тенглиги, тадбиркорлик эркинлиги ўрнатилиб, Конституция ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларининг ривожланиши учун зарур шартшароитлар ва кафолатлар яратиб берди. Барқарор иқтисодий ривожланиш давлатнинггина эмас, балки жамиятнинг ҳам вазифасига айланди. Чунки кучли ва очиқ фуқаролик жамияти иқтисодий фаолият эркинлигисиз мавжуд бўла олмайди;

учинчидан, сиёсий соҳада ҳам Конституция хукуқий давлатчиликнинг энг зарур мезонларига мувофиқ тарзда эркинлик ва демократияни етарли даражада таъминлаб берди. Мамлакатда сиёсий ва мафкуравий ҳурфикрлик, сўз ва ахборот эркинлиги ўрнатилди. Фуқаро жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилган барча сиёсий хукуқ ва эркинликларга эга бўлди.

тўртингчидан, давлат тузилиши соҳасида хукуқий давлатчиликнинг муҳим белгиси – ҳокимият ваколатлари бўлиниши принципи асосида давлат органлари тизими шакллантирилди.

2001–2010 йилларни қамраб олган иккинчи босқич ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу фаол конституциявий хукуқ ижодкорлиги даври бўлди. Бу босқичнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

биринчидан, қонун қабул қилишда умумдавлат манфаатлари ва маҳаллий манфаатларни эъти-

борга оладиган икки палатали парламентни шакллантириш ва унинг амал қилиши асосида қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг роли ва таъсирини кучайтириш;

иккинчидан, сиёсий партиялар ва фуқаролик институтларининг муҳим давлат қарорларини қабул қилишдаги роли ва таъсирини кучайтириш, давлат тузилмалари фаолиятининг мониторингини амалга оширишда нодавлат ташкилотларнинг обрўси ва аҳамиятини ошириш;

учинчидан, суд тизимини либераллаштириш ва инсонпарварлаштиришга қаратилган туб ислоҳотлар, ўлим жазосини бекор қилиш, суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш, «хабеас корпус» институтини жорий қилиш, адвокатура ролини ошириш;

тўртингчидан, инсон ҳуқуқлари бўйича таълим соҳасида кенг маърифий ишларни олиб бориш.

Иккинчи босқичда конституциявий ислоҳотлар натижасида мамлакатнинг олий қонун чиқарувчи органи – икки палатали Олий Мажлис шакллантирилди. Президент ваколатларининг бир қисми Сенатга берилиши ҳамда Бош вазир ҳукуқ ва ваколатларининг кенгайтирилиши, икки палатали парламент ваколатини кенгайтириш ва қонун чиқарувчи ҳамда ижроия ҳокимиятлар ўртасидаги мувозанатни сақлаш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этди.

Президент бир вақтнинг ўзида ижро этувчи ҳокимиятнинг бошлиғи деган норманинг бекор қилиниши катта аҳамиятга эга бўлган сиёсий ҳуқуқий ҳужжат бўлди.

Шундай қилиб, Конституция халқимизга ларзаларсиз бир ижтимоий-сиёсий тизимдан бошқа тизимга ўтишга ёрдам берди, «ўзбек модели»нинг мустаҳкам хуқукий асосига айланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг динамик ривожланниши

Конституция – ҳар бир давлат сиёсий ва хуқукий ҳаётининг кўзгусидир. Конституцияда фуқаронинг хуқукий мақоми, жамият ва давлат қурилишининг асосий унсурлари мустаҳкамлаб қўйилади. Реал воқеаликдаги йирик ўзгаришлар «конституциявий кўзгу»да акс этмаслиги мумкин эмаслиги тушунарлидир. Бу ўринда гап иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳалардаги барча ўзгаришлар тўғрисида эмас, балки мамлакат ва сиёсий вазиятдаги энг йирик воқеалар хусусида кетмоқда, албатта. Қонунчиликка аниқлик киритишга олиб келадиган ўзгаришларнинг тўпланиши хуқуқда сифат ўзгаришлари қилишга туртки бўлади. Уларни факат Конституция қонунийлаштириши мумкин.

Бевосита Конституция оркали давлатнинг яхлит организм сифатидаги хуқукий образини тасаввур этиш мумкин. Ўзбекистонда давлатнинг барча ёки асосий белгилари ҳамда жамиядаги ўзгаришлар конституциявий талқинини топади.

Ўзбекистонда конституциявий принциплар ва нормаларни мустаҳкамлаш ва амалга оширишнинг динамик ва босқичма-босқич жараёни кетмоқда ва мамлакат бу йўлда ўз тарихида мисли кўрилмаган даражада илғорлаб кетди. Конституция ҳақли равишда амалдаги деб номланади ва унинг мамлакатнинг Асосий Қонуни сифатидаги ўрни муҳим ва самаралидир.

Шу боис Конституциянинг динамик ривожланиши муҳимдир. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг қабул қилинган ва ярим асрлиги нишонланган Европа конституцияларининг мисолида шуни кўриш мумкинки, уларнинг динамик тарақкий этиши давлатнинг барқарор ҳуқуқий ривожланишининг муҳим омилидир. Ўзбекистон учун ҳам конституциявийлик бугунги кунда муҳим қадрият ҳисобланади. Конституция устуворлиги, унинг динамик ривожланиши ва барқарорлиги, Асосий Қонунни ҳурмат қилиш асосидагина либераллаштириш ва модернизация қилиш, демократик ислоҳотларнинг устувор вазифаларини конституциявий ҳуқуқий майдонда ҳал қилиш мумкин.

Қабул қилинган пайтдан, яъни 1992 йил 8 декабрдан бошлаб Конституцияга олти маротаба ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди, охиргиси 2011 йил 12 декабрда киритилган. 128 моддадан 31 тасига ўзгартиш киритилган, яъни 23 та моддага бир маротаба, 6 та моддага икки маротаба, 2 та моддага уч маротаба ўзгартиш киритилди.

Конституцияга киритилган ўзгартишларнинг энг муҳимларидан бири икки палатали парламентни жорий қилиш билан боғлиқ. Парла-

мент ислоҳоти 2002 йил 27 январда ўтказилган референдум натижаларига асосланди. Референдум қарорларига биноан «Референдум натижалари ва давлат ҳокимиятини ташкиллаштиришнинг асосий принциплари тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Конунчилик палатаси тўғрисида»ги конституциявий қонунлар қабул қилинди. Ушбу қонунлар Конституцияга ўзгартишлар ва қўшимлар киритиш учун юридик база бўлди. Ушбу ўзгартишлар 30 моддага, олтига бобга (XVIII–XXIII) ва иккита бўлимга (Бешинчи ва Олтинчи) тегишли эди¹.

2007 йили апрель ойида давлат бошқарувини янада демократлаштириш, қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимият, ҳукумат ва маҳаллий органларнинг роли ва уларнинг ўзларига юклатилган вазифаларни бажаришдаги масъулиятини ошириш, Президент ваколатларини аниқ белгилаб олиш ҳамда мамлакатни янгилаш ва либераллаштиришда сиёсий партияларнинг роли ва таъсирини кучайтириш мақсадида 89-модда, 93-модданинг 15-банди, 102-модданинг иккинчи қисмига ўзгартишлар киритилди².

Кейинги ўзгартиш 77-моддага киритилган бўлиб, у сайловларга оид қонун хужжатларини такомиллаштириш билан боғлиқ эди. Ушбу ўзгартиш

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003. 3–4-сон, 27-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007. 4-сон, 162-модда.

Олий Мажлис Конунчиллик палатаси томонидан 2008 йил 19 ноябрда қабул қилинди ва 2008 йил 25 декабрда Сенат томонидан маъқулланди. Ушбу ўзгартишга биноан 77-модда қуидаги таҳрирда берилди: «**Конунчиллик палатаси қонунга мувоғиқ тарзда сайланадиган 150 депутатдан иборат**»¹.

Конституцияга киритилган охирги ўзгартиш ва қўшимчалар қуидаги мақсадга қаратилган:

демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш;

давлат бошқарувини демократлаштириш, давлат ҳокимияти субъектлари – Президент – давлат раҳбари, қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимият ўртасидаги мувозанатни таъминлаш;

ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-хуқуқий ислоҳотларни амалга ошириш, мамлакатни янгилаш ва модернизация қилишда сиёсий партиялар ролини кучайтириш.

Ушбу ўзгартишлар Конституциянинг 78-, 80-, 93-, 96- ва 98-моддаларига оидdir. Бу ўзгартишлар депутатлик ўрнининг кўп қисмига эга бўлган сиёсий партияларга Бош вазир номзоди бўйича таклифлар бериш ҳамда парламентга Хукумат раҳбарининг мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига оид долзарб муаммолар бўйича ҳисоботини эшлиши хуқуқини бериш, Бош вазирга ишончсизлик вотуми билдириш институтини жорий қилиш ва бир қатор бошқа

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2008. 12-сон, 637-модда.

янгиликларни киритишга қаратилған¹. Ушбу конституциявий янгиликлар ҳокимият ваколатлари бўлиниши тамойилини ривожлантириш, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятни ислоҳ қилиш учун қонуний база яратишга хизмат қилади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Конституцияси амал қилиши даврида муҳим аҳамият касб этди ва келажакда ҳам муҳимлигини сақлаб қолишини тўлиқ ишонч билан башорат қилиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тараққиётида янги босқич

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисида илгари сурилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»² ва унинг асосида қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айrim моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги

¹ «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айrim моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78-, 80-, 93-, 96- ва 98-моддаларига)» Ўзбекистон Республикаси Конуни // Халқ сўзи, 2011 йил 19 апрель.

² Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2010. Б. 56.

Қонун¹ мамлакатнинг конституциявий ривожлашиши, давлатни модернизация қилиш стратегик курсини амалга оширишда янги босқични очиб бермоқда.

Президентнинг конституциявий ташаббуслари:

Биринчидан, давлат ҳокимияти субъектлари ўртасида ваколатларни тақсимлашнинг аниқ ва тизимли ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган конституциявий ислоҳотларнинг янги босқичини очмоқда. Улар давлат тузумини тубдан ўзгартириш ва янгилашга, давлат ҳокимияти ваколатлари бўлиниши принципини босқичма-босқич амалга ошириш ва ҳокимиятлар ўртасидаги мувозанат тизимини ўрнатишга қаратилган;

Иккинчидан, давлат органларининг уйғунлашган фаолияти ва ўзаро таъсирини таъминлашда давлат раҳбарининг ролини мантиқий ривожлантиради ва кучайтиради;

Учиичидаи, қонун ижодкорлик фаолиятининг сифатини сезиларли даражада ошириш учун қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ваколатлари ва назорат қилиш вазифаларини кенгайтиради, парламент палаталари фаолияти ҳамда уларнинг ижро этувчи ҳокимият билан ўзаро алоқалари механизмларини яратади, ижро этувчи ҳокимият фаолияти устидан парламент назоратини кучайтиради. Олий Мажлис Бош вазирга ишончсизлик вотумини эълон қилиш ҳуқуқига эга бўлди;

¹ «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айrim моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78-, 80-, 93-, 96- ва 98-моддаларига)» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Халқ сўзи, 2011 йил 19 апрель.

тўртинчидан, Бош вазир номзодини кўрсатиш ва тасдиқлаш, Бош вазир парламент олдида доимий равишда мамлакатнинг ижтимоий-иктисодий ривожланишига оид долзарб масалалар бўйича ҳисобот беришининг янги замонавий талабларга жавоб берадиган тартибини жорий килди. Шу орқали Бош вазирнинг бутун ижро этувчи ҳокимият тизимини ташкил этиш учун бўлган масъулиятини оширишга қаратилган янги конституциявий мақоми ўрнатилди;

бешинчидан, Бош вазир номзодини парламент сайловларида ғалаба қозонган сиёсий партия ёки бир хил депутатлик ўрнига эга бўлган бир нечта партия томонидан кўрсатиш тартиби ўрнатилди. Бу кўп партиявийлик тизимини мустаҳкамлашга ва сиёсий партиялар ҳамда сиёсий маданият ва аҳолининг ҳуқуқий онгини оширишга, уларнинг давлат ва жамият хаётида фаол иштирок этишларига имкон беради. Ушбу механизмлар сиёсий партияларнинг вакиллик ва ижро этувчи органларни шакллантириш, уларнинг фаолиятини назорат қилишдаги роли ва ўринни тамомила ўзгартиради.

Шундай қилиб, Президент ташаббуслари:

биринчидан, жамиятнинг бутун сиёсий тизимини демократлаштириш ва модернизация қилиш сари янги рағбат бўлиб хизмат қиласи;

иккинчидан, мамлакатнинг ижтимоий тараққиёт ва фаровонлик сари барқарор ва демократик ривожланиши учун ҳаракатга солувчи кучга айланади;

учинчидан, Ўзбекистоннинг демократик давлатлар қаторига киришига ва ҳуқуқий давлатлар ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашига ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларининг бажарилиши ва бевосита амал қилиши

Конституциянинг бажарилиши бир неча жиҳатга эга. Кенг маънода, Конституциянинг бажарилиши Конституция нормаларини жорий қонун хужжатларида аниқлаштириш, судлар томонидан талқин қилиш, конституциявий нормаларнинг фуқаролар онгига таъсир қўрсатиши ва Конституция амал қилишининг шу каби барча шаклларини англатади. Конституциянинг бажарилиши Конституциянинг амал қилиши деган билан тенгдир.

Том маънода Конституциянинг бажарилиши фуқаролар ва конституциявий ҳуқуқ бошқа субъектларининг Конституция талабларини амалга оширишга қаратилган қонуний хатти-харакатларини билдиради. Бу маънода, Конституция қоидалари уч шаклда бажарилиши мумкин:

биринчидан, фойдаланиш, яъни конституциявий ҳуқуқнинг субъектлари (давлат органлари, фуқаролари, сиёсий партиялари, жамоатчилик бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари) томонидан уларга Конституция билан берилган ҳуқуқларнинг амалга оширилиши;

иккинчидан, бажариш, яъни Конституцияда кўзда тутилган мажбуриятларнинг бажарилиши. Масалан, Олий Мажлис Сенати томонидан маъқулланган қонун 10 кун ичida Президент томонидан имзоланишга юборилиши шарт (84-модда);

учинчидан, Конституцияда тақиқланган ҳаралатлардан тийилиш. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президенти фавқулодда вазият пайтида Қонунчилик палатаси ва Сенатни тарқатиб юборлмайди (95-модда).

Конституция энг асосий, муҳим қоидаларни мустаҳкамлаб қўяди, улар бевосита амалга оширилади ва шу билан бирга бошқа қонун ҳужжатларида аниқлаштирилади ва тўлдирилади.

Ўзбекистон Конституциясининг таҳлили Конституцияда белгиланган салоҳият ҳаёти-мизда тўлиқ намоён бўлмоқда, деб таъкидлаш имконини бермоқда. Конституциянинг 24 та моддасида жорий қонун ҳужжатларига 27 марта бевосита мурожаат қилинган, улар бугунги кунда қабул қилинган.

Конституция амал қилган йиллар давомида Олий Мажлис томонидан 15 кодекс, 500 дан зиёд қонунлар қабул қилинди ва 200 дан зиёд халқаро шартномалар ратификация қилинди. Шундай қилиб, **Конституцияни амалга ошириш учун яхлит бир механизм яратилди**.

Ўзбекистон Конституцияси нормаларини бевосита амалга ошириш доираси давлат органлари томонидан конституциявий нормаларни мустақил кўллаш билан чекланмайди. Конституциявий нормалар жорий қонун ҳужжатлари билан бир қаторда амалга оширилганда ҳам, Конституция нормалари бевосита амал қилиш хусусиятини йўқотмайди.

Ўзбекистон Конституциясининг бевосита амал қилиши мамлакатда конституциявий қонунийликни таъминлаш ва унга риоя қилиш-

нинг зарур шартидир. Бу дегани, хукуклари бузилган ҳар бир шахс ушбу хукуклар жорий қонунчилиқда белгиланмаган тақдирда ҳам уларни ҳимоя қилиш учун давлат органлариға мурожаат қилиши мумкин. Конституциянинг бевосита амал қилишини баҳолаганда, қуидагини эътиборга олиш лозим: айрим конституциявий нормалар асосий ижтимоий муносабатларга билвосита таъсир кўрсатганда, бир вақтнинг ўзида конституциявий нормаларда белгиланган муносабатларга оид қонун қабул қилишга қаратилган хукуқ ижодкорлик жараёнига ҳам бевосита таъсир кўрсатади. Конституцияда кўзда тутилган қонунни қабул қилиш ҳам уни амалга ошириш шаклларидан бири.

Шундай қилиб, Конституция нормалари бевосита ёки билвосита амалга оширилади.

Конституциявий нормаларни амалга оширишда Конституциявий суд алоҳида аҳамият касб этади. Унинг асосий вазифаси қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларнинг Конституцияга мослигини кўриб чиқишидир. Конституциявий суд қонунда белгиланган тартибда талқин қилиниб, унинг бевосита амалга оширилишини таъминлайди. Конституциявий суднинг конституциявий назоратни амалга оширишдаги роли жуда муҳим: у ҳар қандай ҳужжатни Конституцияга мос эмас, деб эълон қилиши мумкин, унинг қарорини ҳеч ким бекор қила олмайди. Давлат ва жамият ҳаётини либераллаштириш шароитларида конституциявий назоратнинг самарадорлигини ошириш мақсадида Конституциявий судга мурожаат қилиш хукуқига

эга бўлган субъектлар доирасини кенгайтириш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги демократик ҳуқуқий давлат Конституцияси мухим юридик хусусиятга эга бўлиши лозим: у бевосита амал қиладиган ҳужжат бўлиши даркор. Конституциянинг бевосита амал қилиши ҳуқуқий цивилизациянинг ва узоқ вақт давомида конституциявий ривожланишининг мухим ютуғи ҳамда чуқур ижтимоий-иктисодий ва сиёсий-ҳуқуқий ўзгаришлар, очиқ фуқаролик жамиятини шакллантириш натижасидир.

Конституция нормалари бевосита амал қилишининг аҳамияти шундан иборатки, конституциявий нормалар асосида фуқаро ҳуқуқларга эга бўлади ва уларни ҳимоя қилиш учун фақат Конституция моддасига асосланиб, суд ёки бошқа давлат органига мурожаат қилиши мумкин. Бунда суд ёки давлат органи ушбу нормани аниқлаштирувчи қонун ҳужжати йўқлиги боис ишни кўриб чиқишини рад эта олмайди. Конституциянинг бевосита амал қилиши давлат органлари Конституция нормаларини муайян ишларни ҳал қилишда ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида бевосита норматив асос деб хисоблаши лозимлигини билдиради.

Ўзбекистон Конституцияси – тўғридан-тўғри ва бевосита амал қиладиган ҳужжат. Дарҳақиқат, унинг нормаларининг тўғридан-тўғри амал қилиши Конституциянинг олий юридик кучга эгалигидан далолатdir. Ўзбекистоннинг бугунги кундаги суд амалиётига мурожаат қилар эканмиз, шуни таъкидлаш жоизки, Конституцияга тўғридан-тўғри мурожаат қилиш амалиёти ривож-

ланмаган, шу билан бирга, суд амалиёти, айниқса, инсон ҳуқуклари ва эркинликлари билан боғлиқ бўлган тақдирда, Асосий Қонуннинг нормалари ва қоидаларини бевосита қўллаши ва ўз қарорларида тўғридан-тўғри Конституцияга мурожаат қилиши лозим.

Шундай қилиб, Конституциянинг бевосита амал қилишини таъминлаш давлат органлари, айниқса, суднинг муҳим вазифаларидан биридир. Давлат органлари, жумладан, одил судлов органлари Конституция нормаларини бевосита қўллаши мумкин:

биринчидан, бошқа норматив ҳужжатлардан алоҳида Конституция нормаларига мурожаат қилган ҳолда;

иккинчидан, бошқа қонун ҳужжатлари билан биргаликда;

учинчидан, ўз қарорларини асослаш учун, уларга муҳим ижтимоий-сиёсий тус бериш, ўзларининг ҳуқуқни қўллаш ҳаракатларининг мақсадини тушунириш зарурлигида.

Конституцияни ўрганиш ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш

Конституциянинг устуворлиги жамиятда ҳуқуқий маданият билан мустаҳкамланади. Бундай тушуниш ва Конституция нормаларига риоя қилиш шу тарзда иш тутиш бевосита айни пайтда фойдали ёки фойдали эмаслигига боғлиқ эмас. Етарли даражада умумий ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлган инсон Конституция унинг фаровонли-

гини ҳимоя қилишини билади, қонун талабларидан хабардор бўлади.

Хуқуқий маданиятни шакллантириш конституциявий нормаларни билиш даражасига боғлиқ. Шунинг учун, фуқароларга Конституцияда ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқлар, эркинликлар ва мажбуриятларни ўргатиш ва тушунишига алоҳида эътибор қаратилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 4 январда эълон қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини ўрганишни ташкил этиш тўғрисида»ги фармойиши Конституцияни кафолатлаш ва бу мақсад учун зарур шарт-шароитларни яратишга қаратилган¹. Дарҳақиқат, кўп нарса мамлакатда Конституцияни оммавий равищда ўрганишга боғлиқ. Шунинг учун давлатимиз раҳбари Ўзбекистон Конституциясини ўрганишни ташкил қилиш бўйича кенг қўламли вазифаларни белгилаб берди ва улар амалга оширилмоқда. Чунончи:

биринчидан, «Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш» маҳсус ўкув курслари барча таълим турлари учун ишлаб чиқилди;

иккинчидан, барча таълим турлари учун мактабгача ёшдаги болалар ва ўкувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини шакллантиришга қаратилган Конституция ўрганилишига оид дарслклар ва маҳсус адабиётлар тайёрланди ва нашр этилди;

учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш курслари бўйича мактабгача

¹ Халқ сўзи, 2001 йил 6 январь.

таълим туридаги тарбиячи ва методистлар, умумий ўрта таълим муассасаларидағи ўқитувчилар, ўрта маҳсус, касб-хунар ва олий таълим турларида дарс берувчи профессор-ўқитувчилар тайёрланди;

тўртинчидан, 2001–2002 ўқув йилидан бошлаб мактабгача ва умумий ўрта, ўрта маҳсус, касб-хунар ва олий таълим муассасаларида «Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш» курсларини ўқитиш жорий қилинди;

бешинчидан, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш мақсадида аҳоли ўртасида Конституциянинг ўрни ва аҳамиятини тарғиб ва ташвиқ қилиш бўйича ишлар фаол амалга оширилмоқда;

олтинчидан, матбуот, телевидение, радио ҳамда тасвирий санъат воситалари орқали конституциявий маърифий-тарғибот ишлари кенг йўлга қўйилди.

Етарли демократик тажрибага эга бўлган мамлакатларда Конституцияга бўлган хурмат сиёсий ва ҳуқуқий ҳаётнинг қоидаси ҳисобланади. Истиқлол йилларида Ўзбекистонда бир тенденция яққол кузатилмоқда – Конституциянинг амалдаги Асосий Қонун сифатида обрўси жамоатчилик онгида ошиб бормоқда. «Ижтимоий фикр» нодавлат маркази томонидан олиб борилган сўровларнинг натижалари бундан далолат беради.

Ҳуқуқий онгнинг нигилистик стереотипи сезиларли даражада ўзгарди. Жамиятда юз бераттган барча демократик ўзгаришлар ҳуқуқий ва айниқса, конституциявий муаммоларни ҳал қилиш шаклида намоён бўлди. Инсон ҳуқуқлари, Кон-

ституция устуворлиги, ҳокимият ваколатларининг бўлиниши, ҳукуқий давлат, фуқаролик жамияти каби илгари оммага номаълум бўлган тушунчалар ҳайратда қолдирадиган тезлик билан мамлакатнинг аҳолиси томонидан қабул қилинди. Салбий ҳукуқий стереотипни енгишда бозор муносабатларининг ривожланиши ҳам муҳим аҳамият касб этди. Илгари юқоридан маъмурий кўрсатмалар билан яшаган, бугун эса тадбиркорлик фаолиятига ва кичик бизнесга жалб қилинган фуқаролар эркин иқтисодий ривожланишда қонуннинг роли қанчалик муҳимлигига шахсан ўзлари ишонч ҳосил қилдилар.

Шундай қилиб, **Конституция ҳукуқий маданият билан чамбарчас боғлиқ**. Бир томондан, Конституция халқимиз ҳукуқий маданияти ривожланишининг натижаси, унинг мезонидир. Иккинчи томондан, ҳукуқий маданият Конституция талабларига онгли муносабатни шакллантиради, конституциявий нормаларнинг аниқ бажарилишига кўмаклашади. Ҳукуқий маданият, ҳукуқий билимга эга бўлмасдан ва Конституцияни хурмат қилмасдан унинг нормалари амал қилишини тасаввур қилиш мумкин эмас.

1997 йилда ўзбек парламенти **«Жамиятда ҳукуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури»** деб номланган ўзига хос ҳужжат қабул қилди.

Дарҳақиқат, юксак ҳукуқий маданиятсиз Конституциянинг бой салоҳиятини тўлиқ амалга ошириш мумкин эмас. Конституция нормаларининг амалга оширилиши учун уларнинг моҳиятини ва

мазмунини тушунтириш лозим. Инсонлар Конституция қоидаларини тушунганда, уларни бажаришни хоҳлаганда ва бажара олгандагина Конституция яшайди ва амал қиласи. Конституциявий нормаларни ҳар бир шахс билиши ва тушуниши Конституция ғоялари ва принциплари ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига сингиб кетишига хизмат қиласи. Одамлар Асосий Қонунни, уларнинг хуқуқлари қай даражада ҳимояланганлигини, мамлакатнинг конституциявий тузумини билишлари шарт. Аммо Конституцияни билишнинг ўзи билан кифояланиб бўлмайди. Буюк Шарқ донишманди Абу Наср Форобий таъкидлаганидек, билим яхши хулқ-атвор билан безатилган бўлиши лозим. Конституция нормалари ҳар бир шахс ва бутун жамиятнинг ҳаётида татбиқ этилиши лозим.

Конституция, қонунлар ва хуқуқни хурмат қилиш асосида жамоатчилик онгига конституциявий тузумни мустаҳкамлашга ёрдам бериш лозимлигини сингдириш муҳим аҳамият касб этади. Конституцияга садоқат Ватан ва халқقا бўлган садоқатни тарбиялади.

ЖАҲОН ЖАМОАТЧИЛИГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИ ТЎҒРИСИДА

Андрэ Дюле,
*Франция Сенатининг «Франция –
Марказий Осиё» парламентлараро
гурӯҳи раиси:*

– Ўзбекистон Конституцияси жаҳонда амалдаги энг демократик Асосий Қонунлардан биридир. Унинг қоидалари давлат бошқарувининг замонавий институтлари ташкил этилиши ва ривожланиши ҳамда фуқаролик жамияти мустаҳкамланиши имкониятини беради. Ўлим жазосининг бекор қилиниши ва «хабеас корпус» институтининг жорий этилиши инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга йўналтирилган аниқ қадамларнинг натижалари бўлганлигини алоҳида таъкидлаш зарур. Бугунги кунда юздан ортиқ этник гуруҳлар иноқ яшаётган Ўзбекистон фуқаролик институтлари самарали фаолият кўрсатиши учун очиқ бўлган демократик мамлакат ҳисобланади.

Мустақил ривожланиш йилларида Ўзбекистон энг ривожланган демократик мамлакатлар бир неча ўн йиллар мобайнида эришган натижаларни кўлга киритди.

**Л. Фоллерс,
Ўзбекистон Республикасининг
Бремендаги фахрий консули:**

– Навқирон Ўзбекистон мустақил ривожланиш йилларида иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларда катта ютуқларга эришди. Республика Конституцияси демократик жамият ва ҳуқуқий давлат барпо этиш учун барча зарур ҳуқуқий шартшароитларни яратди. Ўзбекистонда шакллантирилган ҳуқуқий база мамлакатда барча соҳаларни янада ривожлантиришга кўмаклашади ҳамда кўламли ислоҳотлар ва республикани барқарор ривожлантиришнинг ишончли асоси бўлиб хизмат қиласиди.

**Ли Ман Соп,
Жанубий Корея Миллий Ассамблейсининг
собиқ спикери:**

– Мамлакат Конституцияси ҳар бир давлат учун асосий қонун ҳисобланади. Конституция ўзида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мамлакатдаги тинчлик ва тотувликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлайдиган, умум томонидан қабул қилинган демократик меъёрларни ифодалаши керак. Бу жиҳатдан Ўзбекистонда Президент Ислом Каримов раҳбарлигига жуда катта ишлар амалга оширилди. Масъулиятни зижмамга олган ҳолда айтишим мумкинки, Сизнинг Асосий Қонунингиз умумий қабул қилинган халқаро меъёрларга тўлиқ мувофиқдир.

**Катрин Пужоль,
Шарқ цивилизациялари миллий институти
профессори, сиёсатиунос (Франция):**

– Жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистоннинг роли ва ўрни тобора ошиб бораётгаň шароитларда мамлакат Конституцияси маънавий тараққиётни таъминлаш ишида, асосийси, мамлакатнинг изчил иқтисодий ривожланиши ва халқ фаровонлиги ошишида реал ҳукуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Конституцияси мустақиллик қўлга киритилгандан кейин жуда қисқа муддатларда ишлаб чиқилганлиги ва қабул қилинганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Асосий Қонунни ишлаб чиқишида ўзбек давлатчилиги ривожланишининг бой тарихий йўли, конституциявий қурилишнинг замонавий ғоялари, универсал демократик тамо́йиллар ҳамда жаҳоннинг ривожланган мамлакатларининг илғор конституциявий тажрибаси ҳисобга олинди.

Ўзбекистон Конституцияси демократик ривожланиш йўлида мамлакатнинг барқарор ва изчил олға боришининг, «Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилини амалга оширишнинг асоси ҳисобланади.

**Элчин Ҳусейнов,
«Trend» халқаро ахборот агентлигининг халқаро
ҳамкорлик бўйича директори:**

– Ўзбекистонликларнинг иродаси ва хоҳиши, кучи ва қудрати, сергайрат, серҳафсалалиги ва

бунёдкорона меҳнати туфайли жаҳон харитасида янги мустақил, суверен давлат пайдо бўлди. Ўзбекистонда фуқароларнинг виждан ва диний эътиқод эркинлигига бўлган конституциявий ҳукуқлари амалга оширилишини таъминлашга, жамиятда бағрикенглик рухи мустаҳкамланишига ҳамда динларро дўстлик ва ҳамкорлик ривожланишига катта аҳамият берилмоқда. Республика Конституцияси ва қонунлари халқаро ҳукуқий хужжатларнинг асосий қоидалари ва талабларига мувофиқ бўлиб виждан эркинлигини амалга оширишнинг конституциявий тамойиллари ва тартибини белгилаб беради.

Г. Штромайер,

Берлин-Бранденбург Фанлар академияси профессори (Германия):

– Ўзбекистон Конституциясида умуминсоний қадриятлар билан биргаликда ўзбек халқининг ноёб миллий анъаналари тўлиқ даражада акс этирилган. Унда бошқа мамлакатлар конституцияларида кўриш қийин бўлган кексаларга ғамхўрлик қилиш, болаларнинг ота-оналар олдидаги бурчлари каби тамойиллар мустаҳкамланган.

К. Ладаж,

Фонтис университети профессори, ҳукуматга қарашили бўлмаган «Intertwine Consultancy» ташкилоти раҳбари (Нидерландия):

– Ўзбекистон Конституцияси билан танишиб, у демократик давлатнинг умумий эътироф этил-

ган барча меъёрларига жавоб берадиган замонавий Конституция экан, деган холосага келдим. Ўзбекистон Конституцияси замонавий демократик жамият қураётган кўплаб бошқа давлатлар учун намуна бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Шарлота Уанг,

*Франция матбуот институти фан доктори,
Ўрта Осиё ва Қозогистон геосиёсати
бўйича эксперт:*

– Ўзбекистон Республикасининг Асосий Қонунида илғор миллий ва умуминсоний қадриятлар ўз аксини топган бўлиб, у мамлакат изчил ривожланишининг, давлат ва жамият қурилишининг, инсон ҳуқуқ ва манфаатлари таъминланишининг, демократия тамойиллари амалга оширилишининг ишончли ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қиласди.

Ўзбекистон қисқа даврда мамлакатни демократлаштириш ва эркинлаштириш ишида олға томон салмоқли юришни амалга оширди. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг парламент палаталарининг 2010 йил 19 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишлиланган тантанали маросимдаги дастурий нутқлари бунинг яққол мисоли бўлиб хизмат қиласди. Ушбу нутқлар мантиқан бир-бирини тўлдиради ва мамлакатнинг ҳозирги ривожланиши билан янада кенг танишиш имконини беради. Давлат раҳбари томонидан илгари сурилган асосий йўналишлар, шубҳасиз, дав-

латнинг бундан кейинги демократик янгиланиши асоси бўлиб хизмат қиласди.

Биз яқин келажақда республикада ислоҳотларнинг туб бурилиш билан тавсифланадиган янги босқичга кўтарилишига гувоҳ бўлишимизга ишонаман. Ушбу ислоҳотлар мінтақадаги қўшни мамлакатлар учун намуна бўлиб хизмат қиласди. Мустақил оммавий ахборот воситалари, но давлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини рағбатлантириш жараёни кучли фуқаролик жамияти қуриш, давлатнинг чукур ўйланган стратегияни амалга ошириши учун зарур шарт ҳисобланади. Мамлакатда амалга оширилаётган қайта ўзгартиришларни чуқурлаштириш йўлларини белгилаб олиш фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш ва уларнинг ҳокимият органлари билан ўзаро ҳамкорлиги, бутун мамлакатда ижтимоий хусусиятга эга бўлган дастурларни амалга оширишда но давлат нотижорат ташкилотларнинг янада фаол иштирок этиши учун қулай муҳит яратади.

Сайд Ирандуст,

Осциё технологиялар институти президенти:

– Ўзбекистон Конституцияси ёш мустақил давлатнинг қарор топишида муҳим роль ўйнади ва ҳозирги вақтда мамлакатнинг изчил демократик ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ишончли кафили бўлиб хизмат қилмоқда. Ўзбекистонда жамиятни демократлаштириш ва янгилаш борасида катта ишлар олиб борилмоқда, ижтимоий

йўналтирилган бозор иқтисодиётини яратишда, суд-хуқуқ тизимини эркинлаштиришда, ахборот соҳасини ислоҳ қилишда ва мамлакатда сайлов конунчилигини ривожлантиришда салмоқли натижаларга эришилмоқда.

Алан Пелукс,

Франция Ташқи ишлар вазирлиги вакили:

– Мамлакатингиз мустақил ривожланиш йилларида Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов раҳбарлиги остида барча соҳаларда ажойиб натижаларга эришди. Кўп жихатдан ислоҳотларнинг аниқ мақсадли дастурларини амалга ошириш туфайли Ўзбекистон, бошқа ёш мамлакатлардан фарқ қилган ҳолда, ўтиш даври қийинчилкларини енгиб ўтишга, иқтисодиётнинг изчил ўсишига, ижтимоий ҳаётни эркинлаштириш ва демократлаштириш соҳасида ислоҳотларни самарали амалга оширишга муваффақ бўлди.

Шак-шубҳасиз, республиканинг барча муваффақиятларига Ўзбекистоннинг Асосий Конунида ифодаланган тамойиллар ва меъёрларга қатъий риоя қилиниши асос бўлди.

Нирмала Джоши,

«Ҳиндистон – Марказий Осиё»

тадқиқот жамғармаси директори:

– Ўзбекистон Конституцияни қабул қилиб, қонун устуворлигига ва инсон манфаатларини ҳимоя қилишга асосланган демократик ривожла-

ниш йўлини танлади. Ўзбекистон Конституцияси ислоҳотлар миллий моделининг муваффақиятли амалга оширилиши ва мамлакатни модернизация қилиш учун яхлит ҳуқуқий базани таъминламоқда. Мана шу туфайли давлат ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий йўналишларда улкан таассурот қолдирадиган натижаларга эришмоқда.

Дидье Мос,
*Франция Олий маъмурий суди Давлат кенгаши
аъзоси, Конституциявий ҳуқуқ халқаро
ассоциацияси раиси:*

– Ўзбекистон Конституцияси билан батафсил танишиб, унинг ривожланган демократик давлатларнинг Асосий Қонунларига тўлиқ мувофиқ эканини айтишим мумкин. Унда демократик давлат қуришнинг барча асосий тамойиллари – Президентлик институти, ҳукумат, парламент, суд ор ganларининг ваколатлари ва бошқалар ўз аксини топган. Демократиянинг универсал қадриятларига тўлиқ даражада мувофиқ бўлган инсоннинг асосий ҳукуқлари аниқ белгиланган.

Ўзбекистон асосий ҳужжатининг тузилиши шу тарзда қурилганки, у мамлакатнинг келажаги учун салмоқли базага айланган ҳолда, унинг барқарор сиёсий ва институционал ривожланишини таъминламоқда. Конституциянинг барча қоидалари долзарб ва улар ҳаётга фаол жорий этилмоқда. Энг асосийси – Ўзбекистон Конституцияси давр билан бирга қадам ташламоқда, такомиллашмоқда.

Арун Моханти,
*профессор, «Евроосиё» тадқиқот-таҳлил
жамғармаси директори:*

– Ўзбекистон мустақиллик йилларида аҳоли ҳаёт даражасини изчил ошириб бориб, иқтисодий ривожланишнинг барқарор кўрсаткичларини на мойиш қилмоқда. Ушбу ютуқлар мамлакат Конституциясида акс эттирилган ҳар томонлама чуқур ўйланган меъёрлар, қоидалар ва тамойилларни ҳаётга жорий этишга асосланган танланган йўлга содиқликни намоён қилмоқда. Ўзбекистоннинг Асосий Қонуни демократик давлат қуриш устуворликларини аниқ белгилаган ҳолда, ўзбек халқининг узоқ муддатли манфаатлари ва интилишларига мосдир. Мустақиллик йилларида республикада аҳолининг ижтимоий фаоллиги сезиларли даражада ошди. Бу, ўз навбатида, сиёсий ва иқтисодий ислоҳотларнинг кўламларини кенгайтириш ва уларни фаоллаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш, фуқаролик жамияти институтлари ролини кучайтириш учун барқарор негиз яратади.

Люджер Пере,
Бельгиянинг «Эверест» компанияси директори:

– Ўзбекистон қисқа тарихий даврда ўз давлатчилигини мустаҳкамлаш ва демократлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш йўлида бекиёс муваффакиятларга эришди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган тамо-

йилларни бажариш ушбу муваффақиятларга асос бўлганлигини қайд этиш муҳимдир.

Шарль Висенти,
*Франция ҳуқуқ ва савдо
ассоциацияси президенти:*

– Ўзбекистон Конституцияси ўзбек давлатчилигининг қарор топишида муҳим роль ўйнади ва мамлакатнинг изчил демократик ва ижтимоий-иктисодий ривожланишининг ишончли кафили бўлиб хизмат қиласди.

Конституция яратиб берган қонунчилик базаси шарт-шароитлари туфайли Ўзбекистон иқтисодиёти ўсишнинг юксак, эътиборга муносаб суръатларини намойиш қилиб, муваффақиятли ривожланмоқда. Айни вақтда самарали қонунчилик хорижий инвестициялар жалб этилишига, халқаро майдонда катта нуфузга эга бўлган Европа корхоналари билан биргаликда қўшма корхоналар ташкил этилишига кўмаклашмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда жамиятни демократлаштириш борасида катта ишлар амалга оширилмоқда ҳамда қонун устуворлигини таъминлашда ва суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишда салмоқли натижаларга эришилмоқда. Айниқса, мамлакатда яраттириш институти жорий этилиши сингари юридик ҳужжатлар, «Ҳакамлик судлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилингани, судларнинг ихтисослашуви, апелляция, соддалаштирилган суд амалиёти ва хўжалик ишларини кўриб чиқиш муддатларини

қисқартириш имконини берадиган вакиллар институти ташкил этилгани муҳимлигини қайд этиш зарур. Арбитраж фаолияти тадбиркорлик субъектларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини химоя қилиш билан бирга, Ўзбекистонда қулай инвестиция муҳити мустаҳкамланишига ҳам хизмат қиласди.

ХУЛОСА

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилингандан буён ўтган йигирма йиллик тараққиёт ва демократик ривожланиш давомида мамлакатимизда конституциявий ҳуқуқ қарор топиш ва ривожланиш босқичларини босиб ўтди. Ўзбекистоннинг конституциявий ҳукуки – бу конституцияшунослик концепцияси, принциплари тўғрисидаги конституцион ғоялар, Конституция, конституциявий қонунлар ва ижтимоий муносабатларни тартибга солиш соҳасида амал қиладиган қонунлардир.

Умуман, «конституциявий ҳуқук» атамаси уч маънога эга:

биринчиси – конституциявий ҳуқуқ – конституцион-ҳуқуқий нормалар тизими сифатида ҳукуқнинг етакчи тармоғи;

иккинчиси – конституциявий ҳуқуқ – юридик фаннинг йўналишларидан бири сифатида фан;

учинчиси – конституциявий ҳуқуқ – юридик фанларнинг бири сифатида ўқув курси.

Амалдаги Конституциянинг ўзи конституциявий ҳукуқнинг ўзагини ташкил этади. Ҳар қандай миллий ҳуқуқий тизимда Конституциянинг роли ва ўрни фундаментал ва биринчи даражалидир. Ҳар бир давлат фақат ўзига хос бўлган

Конституцияга эга. Барча давлатлар учун ягона бўлган ҳаммабоп конституциявий модель йўқ ва бўлиши мумкин эмаслигини таъкидлаш зарур. Ҳар бир давлат конституциявий ривожланишнинг ўз йўлига эга. Мустақил Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас.

Ўзбекистон давлат суверенитети эълон қилингандан кейин собиқ иттифоқдош республикалардан биринчи бўлиб амалдаги – 1992 йил 8 декабрдаги Конституцияни ишлаб чиқди ва қабул қилди. Суворен Ўзбекистоннинг биринчи Конституциясини тайёрлаш, муҳокама қилиш, қабул қилиш ва унинг амал қилиши хусусиятлари нималардан иборат?

Биринчи хусусияти – Конституция лойиҳаси 1990 йилда Ўзбекистон парламенти томонидан Президент Ислом Каримов бошчилигида ташкил этилган Конституция комиссияси томонидан 2 йилдан ортиқ вақт мобайнида тайёрланди.

Иккинчи хусусияти – Ўзбекистон Конституциясининг ташаббускори, илҳомлантирувчisi ва асосий муаллифи мамлакат Президенти ҳисобланади.

Учинчи хусусияти – Конституция лойиҳасини тайёрлашда уч манбага таянилди. Булар:

- миллий ҳуқуқий мерос;
- инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартлар;
- хорижий конституциявий тажриба.

Тўртинчи хусусияти – Конституция лойиҳаси 1992 йил сентябрь ойидан декабрь ойигача кенг умумхалқ муҳокамасидан ўтди. Конституция

лойиҳасини муҳокама қилиш давомида 5 мингдан ортиқ таклифлар тушди.

Бешинчи хусусияти – Конституция лойиҳаси Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгаши каби нуфузли ҳалқаро ташкилотлар ва АҚШ, Буюк Британия, Франция каби демократик давлатлар мутахассисларининг синчков экспертизасидан ўтди.

Таниқли француз конституционалисти профессор Мишель Лесаж ўз таклифларини юборди. Конституциявий комиссия хорижий конституциявий тажрибага мурожаат қилиб, Асосий Конуннинг ролини яхлит тушунишдан келиб чиқди. Жаҳон конституциявий тажрибаси Ўзбекистон Конституциясида қўйидагилар орқали ҳисобга олинди:

биринчидан, республика бошқарув шакли – бевосита ҳалқ бошқарувининг шаклларидан бири сифатида;

иккинчидан, конституциявий тартиба солишнинг классик принциплари – ҳокимият ваколатларининг бўлиниши, инсон ҳуқуqlари ва ҳалқаро ҳуқуқ нормаларига содиқлик, Конституциянинг барқарорлиги;

учинчидан, Конституция матнини муқаддима ва бўлимлар, боблар ва моддалар бўйича тақсимлаш ҳамда уларни мантиқий жойлаштириш;

тўртинчидан, мазмунининг қисқалиги – реал давлат ва ижтимоий ҳаётни чеклаб қўядиган ортиқча қоидаларга йўл қўймаслик мақсадида, Конституцияда келажакда қабул қилинадиган қонунларга оид ҳаволалар йўқлиги ҳам шу мақсад билан боғлиқ;

бешинчидан, мафкуралаштиришдан воз ке-чиш, яъни бир мафкура хукмронлигидан воз ке-чиш; фикр, сўз, виждан ва эътиқод эркинлиги;

олтинчидан, конституциявий кафолатлар – Конституция устуворлиги, Конституциявий суд тузилиши, Асосий Қонунга ўзгартиш киритишнинг алоҳида тартиби.

Олтинчи хусусияти – 1992 йилги Конституция мустақил Ўзбекистоннинг расмий «ташриф» қоғозига айланди. У дунё сиёсий харитасида янги демократик давлат – Ўзбекистон Республикасининг мавжудлигини акс этирмоқда. Чунки, Ўзбекистон Республикасининг Президенти айтганидек: «**Хеч бир давлат ўзининг Асосий Қонунида давлат ва жамият қурилишининг тамойилларини, фуқароларнинг ҳуқук ва эркинликларини, жамият тараққиётининг иқтисодий асослари ва стратегик йўналишларини мустаҳкамламасдан туриб, хақиқий суверен давлат бўла олмайди**».

Еттинчи хусусияти – Конституция ўз тузилишига қўра фарқ қиласи. Ўзбекистоннинг амалдаги Конституцияси муқаддима, 26 бобга ажратилган, 6 бўлимда бирлаштирилган, 128 моддадан ҳамда олтинчи бўлимни ташкил қилувчи якуний қоидалардан иборат.

Саккизинчи хусусияти – мамлакатимиз аҳли ўз ҳукуқларини жамоа бўлиб ҳимоя қилиш механизмига, замонавий Шимолий Америка цивилизациясида мавжуд бўлмаган миллий демократик институтга эга. Бу – маҳалла. Маҳалла зарур пайтда моддий ёрдам берибгина ёки халқ маданий-миллий анъаналарини қувватлабгина қолмайди.

Конституция фуқаро, жамият ва давлат ҳокимияти ўртасидаги ўзига хос ижтимоий шартнома сифатида амал қилади. Ўзбекистон Конституцияси асос бўлувчи юридик ҳужжат ҳисобланади, янги давлат тузумига ўтиш шароитларида конституциявий макон доирасида тизимли ва изчил қайта ўзгартиришлар амалга оширилишини таъминлайди.

Конституция ривожланишнинг «ўзбек модели»нинг юридик асосига айланди. Асосий Конунимиз қабул қилинган пайтдан бошлаб ўтган даврда унинг амал қилиши Конституция сиёсий тизимнинг юридик параметрларини, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларини ҳамда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишини белгилаб берганлигини кўрсатди.

Конституция – ҳар бир давлатнинг сиёсий ва ҳукуқий ҳаётининг кўзгуси. Унда фуқаронинг ҳукуқий мақоми, жамият ва давлат тузумининг асосий таркибий қисмлари ифодаланади. Реал ҳаётдаги йирик ўзгаришлар «конституциявий кўзгуда» намоён бўлади. Бунда гап иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳадаги барча ўзгаришлар ҳақида эмас, фақат мамлакатдаги йирик ўзгаришлар ва сиёсий вазият ҳақида кетмоқда. Конунчиликка тўғрилашлар киритишга олиб келадиган ўзгаришларнинг йиғилиб бориши унинг сифатининг ўзгаришига ҳам олиб келади. Уларни фақат Конституция қонунийлаштириши мумкин.

Бевосита Конституция орқали давлатнинг яхлит организм сифатидаги ҳукуқий образини тасаввур этиш мумкин. Ўзбекистонда давлатнинг энг

асосий белгилари ҳамда жамиятдаги ўзгаришлар конституциявий талқинини топади.

Қабул қилинган пайтдан бошлаб, яъни 1992 йил 8 декабрдан бошлаб Конституцияга беш маротаба ўзгартиш ва кўшимчалар киритилди, охиргиси 2011 йил 12 декабрда киритилган. 128 моддадан 31 тасига 41 та ўзгартиш киритилган, яъни 23 та моддага бир маротаба, 6 та моддага икки маротаба, 2 та моддага уч маротаба ўзгартиш киритилди.

Конституцияга киритилган охирги ўзгартишлар ва кўшимчалар қуйидаги мақсадга қаратилган:

- демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш;
- давлат бошқарувини демократлаштириш, давлат ҳокимияти субъектлари – Президент – давлат раҳбари, қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимият ўртасидаги мувозанатни таъминлаш;
- ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-хукуқий ислоҳотларни амалга ошириш, мамлакатни янгилаш ва модернизация қилишда сиёсий партиялар ролини кучайтириш.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон босиб ўтган йўл ва тўпланган тажриба, қўлга киритилган юксак мэрралар Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилган, ҳаёт синовидан ўтган янги миллий давлатчилик ва унинг ижтимоий-сиёсий тизимини яратиш, демократик тамойиллар асосига қурилган сиёсий ва иқтисодий тизимни шакллантириш, қонун устуворлиги, унинг барча фуқаролар учун тенглиги қоидалари нақадар тўғри эканининг амалий исботи бўлди.

Бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятининг ҳайрати ва ҳавасини уйғотадиган натижалар – сўнгти 6 йил давомида Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулот йилига 8,2 фоиздан кам бўлмаган ўсишга эришилаётгани, унинг 2000 йил билан солиштирганда 2,9 баробарга, саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш 2,6 баробарга ошгани, иқтисодиётга жалб қилинган инвестициялар ҳажми 3,6 баробар, шу жумладан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдори 20 баробардан кўпроқقا ўсгани, ишлаб чиқариши ўзлаштирилган мутлақо янги, ракобатдош маҳсулотларнинг жаҳон бозорига чиқарилаётгани, юртимиз қиёфасини бутунлай ўзгартираётган иншотлар ва ишлаб чиқариш корхоналари, ижтимоий обьектлар ва тураржой биноларини барпо этиш бўйича кенг миқёсдаги бунёдкорлик ишлари, таълим-тарбия, соғлиқни сақлаш ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳаларида қўлга киритилаётган улкан ютуқлар Асосий Конунимиз буюк яратувчилик салоҳиятининг ифодасидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Муқаддимасида бу ҳуқуқий ҳужжат **«республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлашга интилиб»¹** қабул қилинаётганлиги кўрсатилган. Мустакилликка эришилган дастлабки кунлардан эътиборан мамлакатда **«Ислоҳот – ислоҳот учун эмас, аввало, инсон учун»** тамоили ҳаётга изчил татбиқ этилмоқда. Ўтган 21 йил мобайнида мамлакат аҳолисининг реал даромадла-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2010. Б. 3.

ри жон бошига 7 баробар, пенсия миқдори салкам 9 баробар, ойлик иш ҳақи 18 карра ортди.

Шу билан бирга ушбу даврда юртимизда уйжой ҳажми 2 баробардан зиёдга кўпайди, барча оилаларнинг 98,5 фоизи ўзининг шахсий уй-жойи ёки квартирасига, қишлоқларда яшаётганларнинг 97,5 фоизи шахсий томорқасига эга бўлди. Бундан 20 йил аввал ҳар ўнта оиладан фақат биттасида шахсий машина бўлган бўлса, бугунги кунда ҳар учта оиладан биттаси шахсий машинага эгалиги, ватандошларимииздан ҳар учтасидан биттаси Интернет тармогидан фойдаланиб келаётгани ҳам аҳоли турмуш даражаси ва сифати муттасил ортиб бораётганлигининг яққол далолатидир.

Инсон ҳукуқлари умумжаҳон декларацияси ва бошқа асосий халқаро хужжатларнинг принципиал қоидаларини ўзида мужассам этган ҳолда, Конституциямиз инсон ҳукуқ ва манфаатлари, унинг эркинликлари давлат манфаатларидан устунлигини мустаҳкамлади, одамларимиз учун муносаб ҳаёт шароити яратишни ўзининг туб мақсади этиб белгилади, ижтимоий адолат тамойилларини эълон қилди.

Асосий Қонунда белгилаб қўйилган: «Давлат жамоат бирлашмаларининг ҳукуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини тъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳукуқий имкониятлар яратиб беради»¹ ҳукуқий кафолатлари событқадамлик билан ҳаётга жорий этилмоқда. Мамлакатни де-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2010. Б. 11.

мократик янгилаш жараёнида нодавлат нотижорат ташкилотлар ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқук ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятларини ташкилий-ҳуқуқий ва моддий-техникавий жиҳатдан қўллаб-куватлашга қаратилган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинди, уларнинг ижросини таъминлаш, шунингдек бу соҳадаги ҳуқуқий асосни такомиллаштириш бўйича зарур чоралар кўрилмоқда.

Ўзбекистонда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида фаолият олиб бораётган 6000 дан зиёд нодавлат нотижорат ташкилотлар ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ҳозирги кунда демократик қадриятлар, инсон ҳуқук ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланмоқда, фуқароларнинг ўз салоҳиятларини рӯёбга чиқариши, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини оширишга, жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга қўмаклашмоқда.

Инсон ҳуқуқларига риоя этилиши устидан парламент ва жамоатчилик назорати (мониторинг) йўлга қўйилган. Ҳукумат томонидан инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтларни қўллаб-куватлаш, жумладан, Омбудсман институти ва Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказнинг моддий-молиявий, кадрлар таъминотини ва ресурс салоҳиятини кучайтириш бўйича аниқ чоралар кўрилмоқда.

Сиёсий партияларнинг жамиятни демократлаштиришдаги ролини ошириш тўғрисидаги кон-

ституциявий қонун муваффақиятли амалга оширилмоқда. Халқаро сайлов стандартлари миллий қонунчиликка ва ҳукуқни қўллаш амалиётига жорий этилди. Асосий Қонун принциплари асосида чинакам профессионал, икки палатали парламент шакллантирилди.

Конституциямизнинг 24-моддасида «яшаш ҳукуқи – ҳар бир инсоннинг узвий ҳукуқи» эканлиги мустаҳкамлаб қўйилган. Ўзбекистонда энг демократик давлатлар каторида ўлим жазоси бекор қилинган, «хабеас корпус» институти амал этмоқда. Умуман, суд-ҳукуқ тизимини либераллаштириш ва инсонпарварлаштиришга қаратилган туб ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Адвокатура институтининг нуфузи оширилди, суд қарорлари ижросини таъминлаш тизими, прокуратура фаолияти такомиллаштирилмоқда, бутун суд-ҳукуқ тизимини изчил демократлаштиришга қаратилган катор бошқа чоралар кўриляпти.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Конституцияси амал қилиши даврида муҳим аҳамият касб этди ва келажакда ҳам муҳимлигини саклаб қолишини тўлиқ ишонч билан башорат қилиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисида илгари сурилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чукурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» ва унинг асосида қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига (78, 80, 93, 96 ва 98-моддалар) ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш

тўғрисида»ги Қонун мамлакатнинг конституцияйи ривожланиши, давлатни модернизация қилиш стратегик курсини амалга оширишда янги босқични очиб бермоқда.

Юқорида қайд этилганларни мужассамлаштирган ҳолда қуйидаги хulosалар чиқариш мумкин.

Биринчи хulosаси – Асосий қонун нормаларини амалга ошириш асосида Ўзбекистонда конституцияйи давлат қурилган. Бошқача айтганда, барча давлат органларининг, фуқаролик жамияти институтларининг ва фуқароларнинг фаолияти Конституция қоидаларига мувофиқдир.

Иккинчи хulosаси – Конституция Ўзбекистон миллий хуқукий тизимининг маркази, пойдевори ҳамда қонунчиликни янада ривожлантиришнинг асосидир. Конституция нормалари амалга ошириб борилган ҳолда ҳозиргача 15 кодекс, 500 дан зиёд қонунлар қабул қилинди ва 200 дан зиёд халқаро шартномалар ратификация қилинди.

Учинчи хulosаси – Конституция ривожланишнинг «ўзбек модели»нинг юридик асосига айланди. У жамиятнинг эҳтиёжлари ҳамда хуқукий онг ва жамиятнинг хуқукий маданияти ривожланиши ҳисобга олинган ҳолда эволюцион ривожланмоқда.

Тўртинчи хulosаси – фуқароларнинг конституцияйи-хуқукий маданияти изчил шакллантирилмоқда. Ўзбекистонда Конституцияни узлуксиз ўрганиш тизими ташкил этилган. Конституцияни ўрганиш бўйича ахборот-маърифий фаолият фуқароларнинг Конституция нормаларига ва конституцион ватанпарварликка ҳурмат билан

муносабатда бўлишини шакллантиришга йўналтирилган.

Бешинчи хуроса – Ўзбекистон Конституцияси тадрижий ривожланиши, умуман олганда, конституциявий ривожланишнинг умумжаҳон тенденцияларига мувофиқдир. Бунда сўз конституциявий тартибга солиш предметини кенгайтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига алоҳида эътибор бериш, фуқаролик жамиятининг конституциявий асосларини кенгайтириш, халқаро ҳуқуқ нормалири устуворлиги ҳақида бормоқда.

Шарқ мутафаккири, «иккинчи устоз» («биринчи устоз» – Аристотель) Абу Наср Форобий шундай деган эдилар: «Билим яхши хулқ-атвор билан мустаҳкамланиши керак». Бизнинг Конституция тўғрисидаги билимларимиз ҳуқуқий хулқ-атворимиз, конституциявий ватанпарварлигимиз билан тасдиқланиши зарур. Айнан мана шундай конституциявий хулқ-атвор билан Конституциянинг устуворлигини таъминлай оламиз!

МУНДАРИЖА

<i>Кириш</i>	3
Ислом Каримов – Ўзбекистон Конституциясининг ташаббускори, яратувчиси ва кафили	7
Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг умумхалқ муҳокамаси ва қабул қилиниши.....	15
Суверен Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси: тузилиши ва умумий тавсифи.....	20
Конституция тараққиёти – «ўзбек модели»нинг юридик асоси.....	26
Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг динамик ривожланиши	30
Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тараққиётида янги босқич	34
Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларининг бажарилиши ва бевосита амал қилиши	37
Конституцияни ўрганиш ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш.....	41
Жаҳон жамоатчилиги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида	46
<i>Хулоса</i>	57

Ижтимоий-сиёсий нашр

Акмал Холматович Сайдов

**ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
КОНСТИТУЦИЯСИ:
МУСТАҚИЛ ВА
ДЕМОКРАТИК
ТАРАҚҚИЁТНИНГ
ХУҚУКИЙ АСОСИ**

Мухаррир	<i>Л. Игамова</i>
Рассом	<i>Б. Зуфаров</i>
Бадиий мухаррир	<i>Р. Зуфаров</i>
Техник мухаррир	<i>Д. Габдрахманова</i>
Мусаҳҳид	<i>Ш. Орипова</i>
Компьютерда сахифаловчи	<i>К. Голдобина</i>

Нашриёт лиценцияси АI № 158. 14.08.09.

Босишга руҳсат этилди 20.11.2012. Бичими $84 \times 108^{1/_{32}}$.
Офсет коғози. «Times» гарнитурасида оғсет усулида босилди.
Шартли б. т. 3,78. Нашр т. 2,86.
Нусхаси 1000. Буюртма № 12-357.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

C-12

Сайдов, Акмал

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси: мустақил ва демократик тараққиётнинг ҳукуқий асоси / А. Сайдов. – Тошкент: O‘zbekiston, 2012. – 72 б.

ISBN 978-9943-01-873-0

Ушбу рисола Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ишлаб чиқилиши, унинг лойиҳасининг умумхалқ муҳокамаси ва Асосий Конунимизнинг тавсифига, шунингдек, мустақил тараққиётимиз ва демократик янгиланишлардаги ролига бағишиланган. Унда Ўзбекистоннинг конституциявий ривожланишининг асосий босқичлари ҳамда «ўзбек модели»нинг конституциявий асослари ҳам кўриб чиқилган.

Мазкур нашр талабалар, ўқитувчилар, конституциявий ҳукуқ бўйича олимлар ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

УДК 342.4(575.1)

ББК 67.400(5У)

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-01-873-0

9 789943 018730